

Shuhratxon IMYAMINOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti professori, f.f.n
E-mail: rumreich@gmail.com
Tel: +998 90 135 05 12

O'zMU, XFF, fransuz filologiyasi kafedrası professori, filologiya fanlari doktori A.E.Mamatov taqrizi asosida

SOME PROBLEMS OF TRANSLATING PHRASEOLOGISMS FROM GERMAN TO UZBEK (BASED ON THE MATERIAL OF THE TRANSLATION OF PROSAIC WORKS)

Аннотация

This article provides information about phraseology, one of the youngest branches of German linguistics, and its development process, as well as the problems of translating phraseology from German into Uzbek. In it, the problems of the use of German phraseology in prose works and the direct translation into Uzbek are reflected in the article.

Key words: Phraseological connections, phrases, phraseological units, stable connections, expressivity, emotionality, imagery.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С НЕМЕЦКОГО НА УЗБЕКСКИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ПЕРЕВОДОВ ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ)

Аннотация

В данной статье представлены сведения о фразеологии, одной из самых молодых отраслей немецкого языкознания, и процессе ее развития, а также проблемах перевода фразеологии с немецкого языка на узбекский язык. В статье отражены проблемы использования немецкой фразеологии в прозаических произведениях и прямого перевода на узбекский язык.

Ключевые слова: фразеологические сочетания, фраземы, фразеологизмы, устойчивые сочетания, выразительность, эмоциональность, образность.

FRAZEOLIGIZMLARNI NEMIS TILIDAN O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHNING BA'ZI MUAMMOLARI (PROZAIK ASARLAR TARJIMASI MATERIALI ASOSIDA)

Аннотация

Ushbu maqolada nemis tilshunosligida eng yosh soxalardan biri frazeologiya va uning rivojlanish jarayoni hamda frazeologiya jarayonining maxsuli bo'lgan frazeologizmlarning nemis tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish muammolari to'g'risida ma'lumotlar berilgan. Unda nemis tilidagi frazeologizmlarni prozaik asarlarda qo'llanishi hamda o'zbek tiliga bevosita tarjimada berilish muammolari ham maqolada aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, frazemalar, frazeologik birliklar, turg'un birlikmalar, ekspressivlik, emosionallik, obrazlilik.

Kirish. Frazeologiya tilshunoslikning asosiy bo'limlaridan biri bo'lib, u tilning lug'at tarkibidagi frazemalar haqida ma'lumot beradi, ya'ni frazeologiya tilshunoslikning frazemalar bilan shug'ullanuvchi va turg'un iboralar haqidagi bilim demakdir. Iboralar turg'un birlikma holidagi atamalarini, parafrazalarni va frazeologizmlarni o'z ichiga oladi. Bu birlikmalar faqat ma'no ifodalash xususiyatiga ko'ra bir - biridan o'zaro keskin farqlanadi. Birikma atamalar ma'nosi tarkibidagi so'zlar ma'nosi sintezidan kelib chiqadi. Parafrazalar turg'un birlikmalardan iborat bo'ladi. Ular ma'nosi ham tarkibidagi so'zlar ma'nosining o'zaro bog'likligi asosida va ularning sintezidan paydo bo'ladi. Biroq tarkibidagi so'zlar birlikma atamalar kabi nominativ ma'nosi bilan emas, balki majoziy (figural) ma'no bilan ishtirok etadi.

Frazeologiya leksikologiyaning tarkibida o'rganib kelingan va u alohida tarmoq sifatida ajralib chiqqan va nutqdagi, tildagi barcha turg'un birlikmalar bilan shug'ullanadi. Bu birlikmalar frazeologik birlikmalar, frazemalar, frazeologik birliklar kabi atamalar bilan nomlanadi. Bunday turg'un birlikmalar qatoriga, odatda, maqol, matallarni ham kiritiladi. Ular tilda ekspressivlik, emosionallik, obrazlilikni oshirish uchun qo'llaniladi.

So'z ham, frazeologik birlikma ham lug'aviy birlik sanaladi. Tilning lug'at boyligini tashkil qiladi. Frazeologizmlar so'z birikmasi yoki gaplar singari nutq jarayonida hosil bo'lmaydi, balki ular huddi so'zlar kabi tilda tayyor holda bo'ladi. Demak, frazeologizmlar nutq hodisasi emas, balki til hodisasi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Vinfrid Ulrix va Rut Klappenbaxning fikriga ko'ra, nemis frazeologisi sohasida va bu borada olib borilgan tadqiqotlarning tasdiqlashicha, frazeologiya leksikologiyaning bir qismi leksikografiya aspektida ham o'rganiladi.

V.Shmidt va V.Flayslerlar xam nemis frazeologiyasi sohasida ko'plab tadqiqotlar olib borgan [1]. Bu olimlar nemis tilidagi frazeologiya sohasi bo'yicha izlanishlar olib borgan.

A.Reformatskiy frazeologiya to'g'risida shunday deydi: "Biror adabiy yo'nalishga yoki biror muallifga nisbatan qo'llaniladigan so'zlar va so'z birlikmalari frazeologik birlikmalar deb ataladi [2].

V.M.Mokiyenkoning fikriga ko'ra esa «Frazeologik birlik deganda turg'un, qayta ishlangan, ekspressiv, yaxlit ma'noga ega bo'lgan leksemalar birikmasi tushuniladi» [3].

Frazeologiya sohasi bo'yicha juda ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borgan tilshunos-olimlardan M.D.Stepanova hamda I.I.Chernishyovalar frazeologizmlar bir ma'no anglatuvchi, ammo turli sintaktik tuzilishga ega bo'lgan turg'un so'zlar yig'indisidir, uning ma'nosi birlikma tarkibining batamom yoki qisman semantik ma'nosiga bog'liq bo'ladi deb fikr yuritadilar.

Frazeologiyaning inson psixologiyasiga oid, shuningdek, insonlar o'rtasidagi munosabatlari ma'lum frazeologik – semantik guruhga jamlanadi, ya'ni bular maqto'v va tanbeh, baxt va baxtsizlik, sevgi va nafrat, omad va omadsizlik, mag'lubiyat, o'lim, kasallik, ahmoqlik, qiyinchiliklar, yolg'on, ruhiy tushkinlik, g'azab, yordamga muxtojlik va boshqalar".

Ko'pgina rus hamda nemis olimlari frazeologiya muammosini barcha turg'un so'z birlikmalarining umumiyliqi sifatida talqin qiladilar.

Teo Shippanning fikricha, "frazeologizmlar semantik birlikga ega bo'ladi. Hamma so'zlar bir-biriga frazeologik jihatdan bog'langan bo'lib, uning ma'nosi faqatgina turg'un kontekstning ichida mujassam bo'ladi. Frazeologizmlar xalq donoligining ifodasidir, ularning ko'plari tilda yuz yillar davomida mavjud bo'lib, xalq o'tkir tig'li, obrazli iboralarni

yaxshi ko'radi va ular yordamida har qanday fikrni ifoda etish mumkin.

Nemis tilidagi frazeologizmlar turli tilshunos olimlar tomonidan turli jihatlariga ko'ra klassifikatsiya qilingan.

V.V.Vinogradov tomonidan esa, ma'lumki, 1947 yilda o'zining mashhur "Об основных типах фразеологических единиц в русском языке" asarida frazeologizmlarni klassifikatsiyasini ishlab chiqqan edi [4]. Unga ko'ra ideomalar, frazeologik birliklar, frazeologik birikmalar frazeologiyaning asosiy ob'ekti hisoblanar ekan. N.N.Amosova 60- yillar boshlarida esa funksional jihatdan tuzilgan klassifikatsiya yaratdi. Ushbu tadqiqotlardan keyin M.D.Stepanova hamda I.I.Chernishyova tomonidan frazeologizmlarning strukturaviy-semantik klassifikatsiyasi ishlab chiqildi. Demak, bunga ko'ra frazeologizmlar:

1. Frazeologik birlik. 2. Turg'un birikma. Frazeologik birikmalarga ajraladi. Teo Shippan ham frazeologizmlarning ikki turini ajratib ko'rsatadi, ya'ni frazeologik butunlik va turg'un birikmalar.

Nemis tilidagi frazeologizmlar bo'yicha yaratilgan klassifikatsiyalar qatoriga yana bir klassifikatsiya kelib qo'shildi. Bu klassifikatsiya izchil, mantiqiy davom etadigan yagona mezon bo'lishini istagan tilshunos olim U.Fiksga tegishlidir. Olim frazeologizmlarni sintaktik jihatdan farqlaydi. U fe'lga alohida urg'u bergan holda, frazeologizmlarni sintaktik va semantik xususiyatlarini farqlaydi. U.Fiks frazeologizmlarni erkin gap bilan taqqoslaganda fe'llar ma'nosining mos kelishi yoki kelmasligiga ko'ra iboraning ikki turini farqlaydi:

1) Fe'l ma'nosining mos kelishi (Er schläft mit offenen Augen – Er schläft im Unterricht ständig).

2) Fe'l ma'nosining mos kelmasligi (Er winkt mit dem Zaunpfahl – Er winkt mit dem Taschentuch).

Birinchi ko'rinish U.Fiks tomonidan "frazeologizmlar", ikkinchi ko'rinish esa "idiomalar" deb ataladi.

A.Rotkegel esa semantik nuqtai nazardan frazeologizmlarni ikki katta guruhlariga bo'lib o'rganadi, ya'ni:

1) Birinchi tartibdagi turg'un frazeologizmlar.

2) Ikkinchi tartibdagi turg'un frazeologizmlar.

A.Rotkegel bundan tashqari frazeologizmlarning sintaktik klassifikatsiyasini yaratadi:

1) Ot guruhlariga mansub frazeologizmlar;

2) Ravish guruhlariga mansub frazeologizmlar;

3) Predloglarga mansub frazeologizmlar;

4) Fe'l guruhlariga mansub frazeologizmlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Bulardan tashqari eng so'nggi yaratilgan klassifikatsiya bu Xarld Burger tomonidan o'rganilgan klassifikatsiya hisoblanadi. Unga ko'ra frazeologizmlar strukturaviy, referentel, kommunikativ kabi guruhlariga ajratiladi. X.Burger referentel – frazeologizmlar tarkibiga nominativ hamda proporsional frazeologizmlarni kiritadi. O'z navbatida nominativ frazeologizmlar pollokatsiya (Zähne putzen), chala - idioma (blinder Passagier), idiomani o'z ichiga oladi. Proporsional frazeologizmlar esa turg'un frazalar (jmds. Aktien steigen) hamda topik formula (ibora)lardan tashkil topgan. Topik formulalar ham o'z tarkibiga maqollar (Lügen haben kurze Beine) hamda umumiy maydon (Was muss das muss) ni qamrab oladi.

Yuqorida keltirilgan klassifikatsiyalardan kelib chiqqan holda, biz V.Vinogradov klassifikatsiyasiga ko'proq suyanamiz. Uning klassifikatsiyasi frazeologizmlar bo'yicha yaratilgan eng sodda, qulay klassifikatsiya hisoblanadi.

Xullas, frazeologizmlarning tilshunoslikdagi o'rni benihoya ahamiyatli ekanligini tan olgan holda ularni nemis tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish muammosi ham muhim ekanligini ta'kidlab o'tmoqchimiz.

Tahlil va natijalar. Demak, shunga ko'ra frazeologizmlarni tarjima qilishda mos kelish, mos kelmaslik va qisman mos kelish hollari farqlanadi.

1) Frazeologizmlar tarjimasida mos kelish hollari.

Yuqorida ta'kidlanib o'tilganidek, nemis tilidagi frazeologizmlarni o'zbek tiliga tarjima qilish tarjimashunoslikda uchraydigan asosiy qiyinchiliklarni namoyon etadi. Nemis tilidagi frazeologizmlarni o'zbek tiliga o'girishda turli xollar mavjud. Masalan, shunday xollardan biri bu mos kelish xollari hisoblanadi. Bunda nemis tilidagi berilgan frazeologizm ma'nosi o'zbek tilida

ham huddi shu ma'noga mos keladi, ya'ni ular bildiradigan ma'no har ikki tilda ham bir xil tushuniladi.

Bu kabi frazeologizmlar tarjimasida unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi. Masalan, nemis tilidagi "seinen Anfang nehmen (od.kriegen)" frazeologizmining nemischa ma'nosi "anfangen" bo'lib, uning o'zbekcha ma'nosi ham "boshlamoq, boshlanmoq" ma'nosiga to'g'ri keladi. Xuddi shu frazeologizm qatnashgan jumlaning biz H.Hessemning "Steppenwolf" asarida kuzatishimiz mumkin. Masalan: "Damals hatte meine Vereinsamung ihren Anfang genommen" ("Steppenwolf" S.75). Xuddi shu jumlaning taniqli tarjimon M.Akbarov o'zbekchaga shunday o'g'irgan: "O'shanda mening yolg'izlikdagi, g'ariblikdagi hayotim boshlangan edi"(Cho'l bo'risi).

Ushbu misollardan ko'rinib turibdiki, har ikkala tildagi frazeologizmlar bir-biriga ma'no jihatdan to'liq mos kelgan.

Tahlil natijasida shuni hulosa qilib aytish mumkinki, nemis tilidagi ba'zi frazeologizmlarning ma'nosi o'zbek tilidagi frazeologizmlar ma'nosi bilan mos kelar ekan. Bu kabi mos kelish xollari tarjima ishini oson kechishiga hamda ma'noning to'liq ochib berilishiga yordam beradi.

Zero, tarjimonning ham asosiy maqsadi, tarjimada oxir-oqibat bir tildagi frazeologizmni ikkinchi tilga frazeologizm bilan tarjima qila olish san'atidir. Bu maqsadga tarjimada har doim ham erishib bo'lmaydi, chunki bu jarayon tarjimondan ham juda katta mahorat talab etadi. Ta'bir joiz bo'lsa shuni ta'kidlash lozimki, tarjimon biror asarni tarjimasiga qo'l urishdan oldin shu asarni tarjima qila olamanmi, yo'qmi degan fikrni ham olg'a surishi lozim, chunki yaxshi tarjima qila olish hammaning ham qo'lidan kelavermaydi.

2) Frazeologizmlar tarjimasida mos kelmaslik hollari.

Nemis tilidagi frazeologizmlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda bir necha tafovut, qiyinchiliklarga duch kelinadi. Shunday xollardan biri bu – nemis tilidagi frazeologizmlarni tarjimasida mos kelmaslik hollari hisoblanadi. Bu hol o'zida shuni aks ettiradiki, nemis tilidagi frazeologizmlarning ichki komponentlari ma'nosi bilan birga to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilib bo'lmaydirlar. Nemis tilidagi frazeologizmlarning ichki komponentlari to'g'ri ma'noga ega bo'lsa, ammo frazeologizmining umumiy ma'nosi o'ta kuchli obrazlilikga qurilgan bo'ladi. Bu kabi frazeologizmlarni to'g'ri ma'noda tushunmasdan, so'zma-so'z tarjima qilishdan saqlanish lozim. Agar bu hol bajarilsa, unda frazeologizm o'z asl ma'nosini, obrazlilikni yo'qotadi. Masalan, nemis tilidagi "die Augen sehliessen" frazeologizmi "sterben" ma'nosiga ega. Ushbu frazeologizmining o'zbek tilidagi ma'nosi ham nemis tilidagi ma'noga yaqin turibdi, ya'ni "o'lmoq" ma'nosiga to'g'ri keladi. Ammo ushbu frazeologizmni "ko'z yummoq" deb to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinganda uning asl ma'nosi yo'qoladi. Chunki oddiy uxlayotgan odam ham ko'zini yumib uxlashi mumkin. Bunda frazeologizm o'z asl ma'nosida qo'llanmagan bo'ladi. Xuddi shu frazeologizm qatnashgan gapni olib ko'raylik. "Dankbar schloss ich die Augen und nippte am Elixier"(Steppenwolf.S. 191).

Ushbu jumlaning Mirzali Akbarov shunday tarjima qiladi: "Men minnatdorlik bilan ko'zlarimni yumdim va hayotbaxshlikni xo'plashda davom etdim" (Cho'l bo'risi. 99-b). Ushbu jumladagi frazeologizm o'z ma'nosida qo'llanmagan. Xullas, frazeologizmlar tarjimasida mos kelmaslik xollari ko'p uchraydi.

3) Frazeologizmlarni tarjimada boshqa birliklar bilan ifodalaniishi

Frazeologizmlarni tarjimada boshqa birliklar bilan ifodalaniishi tarjimashunoslikda tarjima qilishning bir usuli hisoblanadi. Bunda nemis tilidagi frazeologizm ma'nosiga yaqin, ammo frazeologizm bo'lmagan boshqa birlik bilan berish ushbu holatning tarjimasida aks etishi hisoblanadi.

To'g'ri, bunda nemis tilidagi frazeologizm o'zbek tiliga o'girilayotganda o'z obrazlilikni yo'qotadi. Bu holatga tegishli bir misol keltirib ko'raylik. Masalan, nemis tilidagi "Zur Ruhe kommen" frazeologizmi nemischada "sich beruhigen" ma'nosiga ega. O'zbekcha ma'nosi esa "tinchlanmoq" ga to'g'ri keladi. Endi shu jumla qatnashgan misolni olib ko'raylik. "Statt deine Welt zu verengern, deine Seele zu vereinfachen, wirst du immer mehr Wel, wirst sehliesslich die ganze Welt in deine schmerzlich

erweiterte Seele aufnehmen müsse, um vielleicht einmal zum Ende, zur Ruhe zu kommen" (Steppenwolf S. 72).

Ushbu jumlaning M.Akbarov xuddi shunday tarjima qilgan: "O'z olamingni toraytirish, o'z qalbingni soddalashtirish o'rniga sen endi, ehtimol oxiratga abadiy oromga yetishish uchun yanada kengroq olamni, pirovardida butun dunyoni o'zingning qayg'u-hasratla kengaygan qalbing, ko'nglingga sig'dirishingga to'g'ri keladi" (Cho'l bo'risi 38).

Ushbu jumlada ifodalangan " Zur Ruhe kommen " frazeologizmi aynan "tinchlanmoq" deb emas, balki "abadiy oromga yetishish" orqali ifodalangan. Bu yerda frazeologizm tarjimasi frazeologizm bilan emas, balki boshqa birlik bilan ifodalangan.

Umuman, frazeologizmlarni tarjimada mos kelmasligi yoki boshqa birliklar orqali ifodalanishi tarjima tilining bir xil bo'lib qolmasligini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Fleischer Wolfgang. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, 1982.
2. Реформатский А.А. Введение в языковедение. Москва, 2004, стр. 57
3. Мокиенко М.В. Славянская фразеология. Москва, 1989.
4. Виноградов В. Русский язык. Москва, 1986.
5. Имяминова Ш.С. Немис тили фразеологияси. Ўқув қўлланма. Тошкент, "Мумтоз сўз", 2011
6. Mamatov A. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari – Toshkent, 1999.
7. Олышанский И.Г., Гусева А.Е. Лексикология: Современный немецкий язык. Издательский центр «Академия», 2005
8. Schippan Thea. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Max Niemeyer Verlag GmbH, Tübingen, 1992
9. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek tilida frazeologik birliklarning funksional – uslubiy xususiyatlari: – Toshkent, 1993.
10. Seller F. Lesestoffe zur deutschen Lexikologie. Moskau, Prosvischenija, 1985, S.118.
11. Chernyseva I.I., Stepanova M. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Moskau, Hochschule, 1986, S. 209
12. Burger Harald. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin, 1998.
13. Brandsch I. Phraseologische Wendungen in der deutschen Sprache. Artikel aus der Zeitung "Neues Leben", 4. 530 Januar. 1990. N5.
14. Iskos A., Lenkova A. Lesestoffe zur deutschen Lexikologie. Leningrad, 1975.